

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В УКРАЇНІ: ІДЕАЛ І РЕАЛЬНІСТЬ

Почнемо із того, що сьогодні самий термін “громадянське суспільство” носить мультидисциплінарний характер, є категорією різних суспільних наук (історія, політологія соціальна філософія, соціологія тощо) ще й з урахуванням того, що в цих науках існують різні традиції і школи.

Якщо говорити про теоретичні основи, то, починаючи з Арістотеля і до середини XVIII сторіччя, громадянське суспільство розумілося просто як об'єднання громадян, що підпорядковувалися певній політичній владі як правило у формі аристократії або монархії. Громадянське суспільство розумілося винятково як політичне утворення. Коротко говорячи, воно виступало синонімом поняття форми правління або держави, тобто, дане поняття було набагато вужчим за сучасне: тут припускалися такі відносини між людьми, що регулювалися за допомогою політики. У результаті цього з'явилося таке поняття як "політичне суспільство".

Для Нового часу характерно таке розуміння громадянського суспільства і соціально-правової держави, що у цей період розглядається як суспільство буржуазних приватних власників, вільне від політичного регулювання і державного втручання, де на місце політичного панування людини над людиною підводяться, відповідно до принципу свободи особистості і власності, відносини панування людини над речами.

З другої половини XVIII сторіччя відбувається формування іншого розуміння громадянського суспільства, що багато в чому пов'язано зі теорією природного права епохи Просвітництва і Французької революції Найбільш ємне трактування громадянського суспільства міститься в головних гаслах Французької революції: "Свобода", "Рівність", "Братерство". Таке розуміння цілком виключає уявлення про владу людини над людиною як спосіб регулювання соціальних відносин [1, с.125-138]. Ця ліберальна концепція громадянського суспільства і лежить в основі сучасної його теорії [2, с.26-35].

Чи можна застосувати її для сучасного періоду державного будівництва? Як певну форму прояву політичного ідеалу, можливо. Проте, відомі західні політологи Е. Каменски, Д. Ловель, В. Малін, А. Тей і ін. вважають, що становлення громадянського суспільства, пов'язане з розвитком ринкових відносин, неминуче призведе до нерозуміння і навіть протидії з боку громадян, тому що наслідком його стануть зростання

соціальної й економічної нерівності, зростання спекуляції, ламка традицій і інші обставини, що не будуть сприйняті громадянами. Тому ці дослідники звертають увагу на ті проблеми, від успішного рішення яких буде залежати можливість формування громадянського суспільства, у тому числі й в умовах сучасної України: розвиток демократії, загальної і політичної культури, механізму функціонування владних відносин, формування ринкових відносин. Р. Дарендорф узагалі застерігав, що громадянське суспільство ніхто не будував, воно розвивається самостійно, а завдання держави складається в тому, щоб створити для цього відповідні умови [3, с.44].

Сьогодні ми сприймаємо громадянське суспільство як складне й багатомірне явище, подаючи різні його визначення. Насамперед, слід розрізняти спільноту (community) і суспільство (society). Суспільство — сукупність організацій та інституцій, спільнота — певна цілісність, яку, зазвичай, характеризують через такі категорії, як «ментальність», «культурно-політична традиція» тощо. Громадянське суспільство є саме суспільство, а не аморфна спільнота.

Його розуміння в широкому сенсі — певний тип суспільної організації. У вузькому — сфера добровільних організацій, наявність неформальних зв'язків, в які вступають індивіди і групи в публічній діяльності. Ця сфера відрізняється як від діяльності влади, так і від ринкової економіки, хоча останню слід вважати економічною основою громадянського суспільства. З цієї причини громадянське суспільство іноді ще називають “третім сектором”, яке в демократичних країнах є проміжною ланкою між громадянами і державою. Майбутнє будь-якої країни (в тому числі й України) залежатиме від того, чи зуміє вона врятувати високі сфери своєї культури від безроздільного панування ринку. Яку роль відіграватиме тут громадянське суспільство — питання дискусійне.

На відміну від старогрецького розуміння, сьогодні громадянське суспільство — це сфера саме неполітичного, своєрідна царина спонтанного самовиявлення інтересів і волі вільних громадян і їх організацій. Це та царина, в якій громадяни вирішують конкретні проблеми, реалізують власні інтереси, здійснюють суспільно-значущу діяльність, беручи на себе відповідальність за спільне благо. Незалежні від держави громадські рухи та організації практично в усіх посткомуністичних країнах відіграли значну роль у поваленні тоталітарних режимів, саме цим структурам у політичній науці країн Східної Європи було відведене пріоритетне місце як головним інститутам громадянського суспільства.

Разом із тим, до «отруйних» парадоксів слід віднести те, що як не дивно, у сучасній політології не існує єдиного визначення громадянського суспільства. У більш-менш синтезованому вигляді можна навести такі визначення:

— система суспільно-політичних орієнтацій, норм суспільної поведінки, які базуються на відносинах власності, але до них не зводяться; сукупність багатьох незалежних економічних одиниць, які діють незалежно від держави і конкурують одна з одною.

— система незалежних від держави громадських організацій і відносин, здатних забезпечити умови для самореалізації громадян, їх приватні інтереси і потреби;

— система забезпечення життєдіяльності соціальної, соціокультурної і духовної сфер, їх відтворення і передачі від покоління до покоління тощо.

Головними ознаками, які характеризують громадянське суспільство в сучасній Україні, є:

— розвиненість його інститутів (різноманітних об'єднань громадян та засобів масової інформації) та рівень громадської активності населення;

— існування суспільних інститутів (громадських організацій, профспілок, структур місцевого самоврядування, незалежних ЗМІ та ін.), які відображають увесь спектр інтересів громадян та соціальних груп, захищають їх у стосунках з державою;

— усталеною системою цінностей, в основі якої лежать цінності суспільного активізму, моральної і економічної автономії індивіду, сприйняття суспільства як самоцінності.

Звідси випливає, що громадянське суспільство, як явище, що відбиває суму всіх неполітичних відносин і структур (економічних, соціальних, духовно-моральних, сімейних, національних тощо), котрі існують у реальному житті, не зобов'язане співробітничати з державою і бути невідчуженим від нього, як сили, що стоїть над ним. З позиції політичного ідеалу держава повинна базуватися на громадянському суспільстві, а не домінувати над ним. І це за умови, коли права людини і громадянина розглядаються як цінність, а їхня гарантія як одна з головних соціально-політичних функцій соціально-правової держави.

Становлення й розвиток громадянського суспільства в Україні — складний та неоднозначний процес. На початку ХХ ст. українці жили в межах Російської та Австро-Угорської імперій. З огляду на їх різний суспільно-економічний розвиток, можна говорити й про різну якість громадянського суспільства, паростки якого можна було спостерігати вже

тоді. Українська Галичина входила до складу Австро-Угорщини, й хоча в межах цієї імперії українці жили досить бідно, громадянське суспільство було доволі розвиненим: існувала система кооперативів, просвітницьких товариств, політичних партій тощо. Проблеми розв'язувалися в просторі громади. В Наддніпрянській Україні українське суспільство не становило громади, яка б протистояла російському свавілля чи російській громаді. І це було загальним тлом, на якому формувалося громадянського суспільства.

Громадянське суспільство поступово формувалося і в Наддніпрянській Україні після реформ 60-х років. Однак, воно в силу зазначених обставин від початку було розшароване в різних громадсько-політичних просторах. Існував ліберальний земський рух, що формував елементи місцевого демократичного самоуправління і цілу систему освітніх, медичних, наукових, мистецьких тощо організацій. Цей рух створював громадянське суспільство в загальноімперських рамках. Український політичний і культурний рух створював мережу просвітницьких, літературних, театральних тощо груп і інституцій, які діяли в україномовній сфері і формували громадянське суспільство в національних рамках. Саме ця система українського національного громадянського суспільства сформувала після Лютневої революції 1917 року Центральну Раду — зародок незалежної української держави [4].

Основною суспільною проблемою в Україні у 1990-ті роки став перехід від суспільства тотального контролю — до суспільства, побудованого на європейських цінностях демократії, ринковій економіки, національної державності тощо. Іншою проблемою стала не стільки створення нових громадянських інституцій, скільки переосмислення функцій старих елементів громадянського суспільства за умов демократії, незалежності і ринку.

Сьогодні реальне громадянського суспільство в Україні не може бути повністю відокремлено від державних проблем, в силу того, що без нього його існування просто втрачає сенс і лише на тлі існування держави його і можна виокремити як «громадянське суспільство». Тому завданням самого існування громадянського суспільства є, із одного боку, забезпечення реальної можливість громадян ефективно впливати на державну, спираючись на різноманітні форми громадських об'єднань, а з іншого — брати на себе відповідальність за реалізацію бажаної державної політики.

Ще одна важлива основа як формування так і ефективного функціонування самого громадянського суспільства — високий, активістський рівень політичної культури громадян. Адже зрозуміло, що громадянське суспільство — це, насамперед, середовище культурно-

розвинутих, ініціативних і небайдужих громадян. При цьому сьогодні в нашій державі, очевидно, існує проблема пасивності самих громадян, яка є однією з головних загроз, що становить небезпеку для розвитку демократії, становлення інституцій громадянського суспільства. За цих умов організацію громадянського суспільства в Україні складно поки що розглядати як дієвого суб'єкта, здатного захищати інтереси громадян, бути посередником між державою і громадянином.

Тому, як видається, з метою покращення розвитку громадянського суспільства в Україні сьогодні слід:

- сприяти зростанню соціального капіталу з метою підвищення взаємодовіри та взаємодії у суспільстві;
- сприяти встановленню максимальної відкритості, прозорості та підзвітності суспільству органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування;
- створити реальні умови для утворення та функціонування самих інститутів громадянського суспільства;
- забезпечити участь інститутів громадянського суспільства у формуванні та реалізації державної політики, зокрема, проведення регулярних консультацій (діалогу) із громадськістю з найважливіших питань життя суспільства і держави;
- постійно контролювати діяльність органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування;
- посилювати реальний вплив інститутів громадянського суспільства на прийняття управлінських рішень та їх реалізацію тощо.

Перелік посилань

1. Пул Р. А. Человек и гражданское общество в истории социальной мысли // Социологические исследования. — 1991. — №9.
2. Смольков В. Г. Формирование гражданского общества // Социально-политические исследования. — Моск. ун-т., 1991. — Сер. 12. — №4.
3. Дарендорф Р. Дорога к свободе: демократизация и ее проблемы в Восточной Европе // Вопросы философии. — 1990. — №9.
4. Попович М. Громадянське суспільство України // День. — 1999. — 31 грудня.